

Urednik

Dr. sc. Radule Knežević

Recenzenti

Prof. dr. sc. Slavko Kljajić

Prof. dr. sc. Branimir Šverko

Prof. dr. sc. Mirjana Ule

Objavlivanje ovoga sveučilišnog udžbenika odobrio je Senat Sveučilišta u Zagrebu odlukom broj 02-1684/1-97. od 28. listopada 1997. godine.

5

Copyright © 1998
Politička kultura, Zagreb
Sva prava pridržana
ISBN 953-6213-12-5

Prof. dr. sc. Ivan Šiber

OSNOVE
POLITIČKE
PSIHOLOGIJE

Politička kultura
nakladno-istraživački zavod

Zagreb, 1998.

Sadržaj

Predgovor	11
I. DIO	
PREDMET, TEORIJE I METODE POLITIČKE PSIHOLOGIJE	13
Uvodne napomene	13
1. PREDMET SOCIJALNE PSIHOLOGIJE	13
1.1 McDougall i Ross - dvije socijalne psihologije	15
1.2 Socijalna psihologija i društvene potrebe - vrijednosno neutralna ili angažirana znanost	18
2. O PREDMETU POLITIČKE PSIHOLOGIJE	20
2.1 Okvirni nacrt za proučavanje problematike političke psihologije	29
2.2 Tri razine analize političke psihologije	34
3. TEORIJSKI PRISTUPI PSIHOLOGIJE ZNAČAJNI ZA POLITIČKU PSIHOLOGIJU	37
3.1 Temeljne dileme	37
3.2 Geštalt psihologija	38
3.3 Teorija učenja	40
3.4 Psihoanalitička teorija	41
3.5 Teorija uloga	44
4. METODE POLITIČKE PSIHOLOGIJE	45
4.1 Primjena ankete u političkoj psihologiji	46
4.1.1 Primjer anketnog istraživanja	49
4.2 Eksperiment u političkoj psihologiji	62
4.2.1 Laboratorijski eksperiment	63
4.2.2 Terenski eksperiment	66
4.2.3 Posredni eksperiment - život sam stvara eksperimentalnu situaciju	67
4.2.4 Prednosti i nedostaci eksperimentalne metode	68
4.3 Psihobiografska metoda	69
4.3.1 Mogućnost uporabe metode psihobiografije	71
4.3.2 Nedostaci psihobiografske metode	72
4.4 Metoda analize sadržaja	72

II. DIO

POLITIČKI STAVOVI	74
Uvodne napomene	74
1. PSIHOLOGIJA STAVOVA	74
1.1 Određenje stava	74
1.2 Mehanizmi formiranja stavova	79
1.3 Teorijski pristupi stavovima	80
1.3.1 Funkcionalna teorija	80
1.3.2 Teorija učenja	82
1.3.3 Teorije konzistencije	82
1.3.4 Teorija osobnog uključenja	84
1.3.5 Međupovezanost pojedinih pristupa	85
1.4 Struktura političkih stavova	86
1.4.1 Istraživanje strukture političkih stavova	87
1.4.2 Stavovi, vrijednosti i uvjerenja	90
1.4.3 Dva primjera politički relevantnih pristupa vrijednostima	93
2. PSIHOLOGIJA NACIONALNOG I MEĐUNACIONALNIH ODNOSA	95
2.1 Određenje psihologijskog pristupa	95
2.2 Tri izvora predrasuda	100
2.3 Psihologijski sadržaj nacionalne isključivosti	101
2.4 Oblici ponašanja u situaciji potisnutosti pojedinih društvenih grupa	102
2.5 Stupnjevi očitovanja predrasuda	103
2.6 Kada se iskazuju nacionalne predrasude	106
2.7 Što pružaju nacionalne predrasude	107
2.8 Teorije predrasuda	109
2.9 Etnocentrički sindrom	113
2.10 Stereotipije	117
2.10.1 Određenje stereotipija	117
2.10.2 Metodski pristupi istraživanju stereotipa	120
2.10.3 Neki rezultati istraživanja stereotipija	122
2.11 Socijalna distanca	123

III. DIO

LIČNOST I POLITIKA	127
Uvodne napomene	127
1. POLITIČKA SOCIJALIZACIJA	127
1.1 Određenje političke socijalizacije	128
1.2 Dvije razine političke socijalizacije	129
1.3 Posredni i neposredni oblici političke socijalizacije	130
1.4 Dob i politička socijalizacija	131
1.5 Teorijski pristupi političkoj socijalizaciji	133
1.6 Nosioci političke socijalizacije	134
1.7 Psihologijski aspekti političkog ponašanja mladih	137

1.7.1	Određenje osnovnih pojmova	138
1.7.2	Dob i promjena interesa	140
1.7.3	U čemu je sukob mladih i društva	141
1.7.4	Mladi kao faktor društvenih promjena	142
2.	POLITIČKA KULTURA	144
2.1	Određenje političke kulture	144
2.2	Položaj problematike političke kulture u strukturi predmeta političke psihologije	147
2.3	Tipovi političke kulture	149
3.	AUTORITARNA LIČNOST	150
3.1	Nastanak koncepta i određenje autoritarne ličnosti	151
3.2	Dileme i kritike	154
3.3	Kulturološki pristup autoritarnosti	159
4.	KONFORMIZAM	162
4.1	Dva značenja pojma konformizma	162
4.2	Funkcionalno poimanje konformizma: "društveni sistem" - održavanje postojećeg	163
4.3	Kritičko poimanje konformizma: "Bijeg od slobode - bijeg u konformizam"	165
4.4	Vrste konformističkog i nekonformističkog ponašanja	166
4.5	Izvori konformističkog ponašanja	169
4.6	Metodski pristupi istraživanju konformizma	170
IV. DIO		
	PSIHOLOGIJA GRUPE	172
	Uvodne napomene	172
1.	ODREĐENJE I OSOBINE GRUPE	172
1.1	Određenje pojma grupe	173
1.2	Vrste grupa	175
1.3	Opće osobine grupa	177
1.4	Specifične osobine grupa	178
2.	NESTRUKTURIRANE SOCIJALNE GRUPE	181
2.1	Masa	181
2.2	Oblici masovnog ponašanja	183
2.2.1	Publika	183
2.2.2	Gomila	184
2.3	Mehanizmi psihosocijalne interakcije u masovnom ponašanju	187
3.	PSIHOLOGIJSKI ASPEKTI SOCIJALNIH POKRETA	188
3.1	Opća obilježja socijalnih pokreta	188
3.2	Osnovne faze nastajanja socijalnog pokreta	189
3.3	Psihološke pretpostavke uključenja u socijalni pokret	190
3.4	Specifične psihološke pretpostavke	191
3.5	Psihološke koristi socijalnih pokreta za pojedinca	192
4.	PSIHOLOGIJSKE DIMENZIJE SOCIJALNE STRUKTURE	193

4.1 Subjektivna dimenzija socijalnog raslojavanja	194
4.2 Struktura svijesti pojedinih socijalnih grupa	197
5. PSIHLOGIJA VOĐE I VODSTVA U POLITICI	200
5.1 Osobine vođe	202
5.2 Empirijske odrednice ponašanja vođe	205
5.3 Psihodinamika odnosa vođa-sljedbenici	206
5.4 Stilovi vodstva	208
V. DIO	
PSIHLOGIJA POLITIČKOG PONAŠANJA	211
Uvodne napomene	211
1. PSIHLOGIJSKI PRISTUPI IZBORNOM PONAŠANJU	212
1.1 Statistički podaci o rezultatima izbora	212
1.2 Metoda ankete	214
1.3 Izborna participacija	216
1.4 Izborna orijentacija	220
2. LIČNOST I POLITIČKO PONAŠANJE	222
2.1 Pristupi	222
2.2 Utjecaj ličnosti na ponašanje	224
2.3 Ličnost i oblici političkog ponašanja	226
2.3.1 Razina aktivnosti	226
2.3.2 Ideološka usmjerenost	227
3. MOTIVACIJSKA DIMENZIJA POLITIČKOG PONAŠANJA	228
3.1 Shvaćanja o čovjeku - povijesni razvoj teorija motivacija	229
3.2 Suvremene teorije motivacije	233
3.3 Razlozi ulaska u političke stranke	241
4. OTUĐENJE I POLITIČKO PONAŠANJE	243
4.1 Klasifikacije mogućih pristupa	244
5. JAVNO MNIJENJE	250
5.1 Istraživanja javnog mnijenja i politička akcija	250
5.2 Određenje javnog mnijenja	252
5.3 Odnos mnijenja i stava	254
5.4 Istraživanje javnog mnijenja i problem uzorka	256
VI. DIO	
ODLUČIVANJE I KONFLIKT	259
Uvodne napomene	259
1. PROCES DONOŠENJA ODLUKA	259
1.1 Socijalna percepcija	260
1.2 Proces odlučivanja	263
1.3 Konflikt stavova i donošenje odluka	265
2. RJEŠAVANJE KONFLIKATA U SOCIJALNIM/GRUPNIM ODNOSIMA	267
2.1 Uvjeti koji određuju konstruktivnost rješavanja konflikata	268

2.2 Metode stjecanja prednosti pred protivnikom	272
2.3 Priroda sporazuma	275
2.4 Opći zaključak	276
3. PSIHOLGIJSKI PRISTUPI MEĐUNARODNIM SUKOBIMA	276
3.1 Uloga percepcija	278
3.2 Važnost ličnosti	279
4. KONFLIKTI I AGRESIVNO PONAŠANJE	280
4.1 Određenje agresivnosti	280
4.2 Teorije agresivnosti	281
4.2.1 Instinktivističko shvaćanje agresivnosti	281
4.2.2 Biheviorističko shvaćanje agresivnosti	282
4.2.3 Frustracijsko-agresijska teorija	283
4.2.4 Frommov pristup: benigna i maligna agresivnost	283
4.3 Agresivnost kod životinja	284
4.4 Društveni uvjeti i agresivnost	285
4.5 Eksperimentalno induciranje agresije	287
4.6 Načini nadilaženja sukoba	287
5. RATNI ZLOČINI - ZLOČIN POSLUŠNOSTI	288
5.1 Zločin države	288
5.2 Zločin pojedinca	288
5.3 Zločin poslušnosti	289
VII. DIO	
PSIHLOGIJA PROPAGANDE	291
Uvodne napomene	291
1. ODREĐENJE POLITIČKE PROPAGANDE	291
1.1 Odnos propagande i uvjeravanja	294
1.2 Propaganda i publicitet	295
1.3 Propaganda - upotreba istine i laži	295
1.4 Propaganda i obrazovanje	297
1.5 Politička propaganda kroz povijest	300
1.6 Vrste političke propagande	303
2. MODEL PROPAGANDNOG DJELOVANJA	305
2.1 Deset temeljnih elemenata u proučavanju propagande	308
2.2 Osnovna propagandna načela	313
2.3 Propagandne tehnike	317
3. PRIMJENA GLASINA U PROPAGANDI	320
3.1 Karakteristike glasina	321
3.2 Transformacija glasina	323
4. PSIHOLGIJSKE PRETPOSTAVKE I OGRANIČENJA PROPAGANDNOG DJELOVANJA	325
4.1 Selektivna uloga stava	326
4.2 Značajke strukture stava	328
4.3 Osobine ličnosti	329

4.4 Karakteristike grupne pripadnosti	330
4.5 Karakteristike situacije	331
5. RATNA PROPAGANDA	332
5.1 Ciljevi i vrste ratne propagande	333
5.2 Njemačka propaganda u Drugome svjetskom ratu	336
5.2.1 Njemački radioprogram za SAD 1940.	337
5.2.2 Goebbelsova načela propagande	342
Popis tabela	349
Popis slika	350
Literatura	351
Kazalo osobnih imena	363
Kazalo pojmova	367

Predgovor

Kolegij "Socijalna i politička psihologija" u Hrvatskoj je utemeljen prije 35 godina s osnivanjem Fakulteta političkih znanosti u Zagrebu kao prvoj takvoj visokoškolskoj instituciji u zemljama srednje i istočne Evrope.

Prvi relevantan udžbenik političke psihologije u svijetu pojavio se tek deset godina kasnije (Knutson, 1973.), a svjetsko udruženje za političku psihologiju utemeljeno je tek 1978. godine. Navodim te činjenice kako bih pokazao da se već prilikom formalnog utemeljenja političkih znanosti kod nas vodilo računa o svjetskim trendovima razvoja znanosti i da su osnivači bili svjesni dalekosežnosti tog projekta. Isto tako kao što su se mnogi mladi znanstvenici različitog obrazovnog profila suočili s potrebom da profiliraju svoje znanstveno stajalište sukladno novom predmetu istraživanja - politike u najrazličitijim teorijskim, metodološkim i pojavnim oblicima, tako sam i ja, kao mladi školovani psiholog u najboljoj tradiciji tzv. "zagrebačke psihološke škole" morao, prije svega za sebe, a tada i za studente, odrediti predmet svog znanstvenog istraživanja. Bio sam svjestan da je psihologijska znanost dovoljno široko i metodološki utemeljeno ishodište na kome se može nadograditi jedno novo primijenjeno područje, ali sam u isto vrijeme shvatio da je nužan interdisciplinarni pristup, koji bi uključivao kako same političke znanosti u užem smislu tako i sociologijsku analizu.

Nakon dugogodišnjeg nastavnog i istraživačkog rada odlučio sam svoje viđenje problematike političke psihologije sistematizirati u obliku udžbenika. Pri tome sam se rukovodio ne samo potrebama studenata za udžbenikom već i željom da mlađim znanstvenicima i istraživačima zainteresiranim za ovu problematiku ponudim temelj na kome mogu graditi vlastita istraživanja i pridonositi razumijevanju političkog fenomena, prije svega u onom aspektu koji je povezan s ljudima i njihovim ponašanjem u području politike i društvenog života. Isto tako smatram da ovaj udžbenik sadrži problematiku od šireg znanstvenog i društvenog interesa. Spoznaje političke psihologije neraskidivo su povezane s razumijevanjem mnogih aspekata političkog sustava, njegova konstituiranja, političkih stranaka, procesa izbora, izbornih kampanja, da navedem samo neke primjere.

Na neki način mislim da mogu reći kako je ovaj udžbenik ujedno i udžbenik socijalne psihologije, odnosno barem jednog njena dijela. Radi se o tome da je jednostavno nemoguće analizirati problematiku političke psihologije,

a da se prethodno ne objasni socijalnopsihologijski kategorijalni aparat, teorijski pristupi i konkretne istraživačke metode. U svemu tome uvijek sam vodio računa da se to primijeni na konkretnu problematiku političkog fenomena.

Budući da je politička psihologija empirijska znanstvena disciplina, da se bavi konkretnim pojavnim problemima i procesima, nastojao sam pojedinu problematiku ilustrirati konkretnim problemima i rezultatima istraživanja kod nas. To nije uvijek bilo moguće budući da mnogi problemi kod nas nisu neposredno istraživani, dijelom i zbog prirode bivšeg političkog poretka. Nema nikakve sumnje da upravo spoznaje i pristupi političke psihologije uvelike omogućavaju razumijevanje problema procesa tranzicije i nadam se da će novo izdanje ovog udžbenika, ako do njega dođe, u većoj mjeri sadržavati istraživanja i primjere iz konkretne problematike našeg društva.

Za ovaj udžbenik, pored autora, zaslužni su mnogi. S dužnim poštovanjem želim spomenuti pokojnog profesora Mladena Zvonarevića, koji je prilikom utemeljenja Fakulteta uveo ovu disciplinu u nastavni plan, a mene uzeo za asistenta. Veliku zahvalnost dugujem akademiku Zoranu Bujasu, čija je znanstvena skrupuloznost, koja je ostavila trajan pečat na strukturi psihologijskog studija, ostavila, nadam se, traga i na mom znanstvenom radu. Isto tako želim zahvaliti mnogim kolegama s Fakulteta političkih znanosti s kojima sam razvijao političke znanosti, u dugotrajnim raspravama provjeravao svoje pristupe, i trudio se uzeti ono najbolje što sam od svakog pojedinca mogao dobiti.

Unaprijed zahvaljujem budućim čitateljima ovog udžbenika, prije svega studentima, na primjedbama i sugestijama, kako bi novo izdanje bilo obuhvatnije i kvalitetnije.

U Zagrebu, siječnja 1998.

Autor

I. DIO

PREDMET, TEORIJE I METODE POLITIČKE PSIHOLOGIJE

Uvodne napomene

U ovom dijelu udžbenika dan je prikaz tri temeljne sastavnice svake znanstvene discipline - predmet znanosti, njezine teorijske postavke i metode istraživanja. Kao što će se vidjeti iz prikaza predmeta, politička psihologija je primijenjeno područje psihologijskih istraživanja i teško je govoriti o njezinom, teorijski određenom, posebnom predmetu istraživanja, posebnim teorijama i metodama. Upravo zato u ovom se dijelu oslanjamo pretežno na spoznaje socijalne psihologije, koja svakako čini i širu znanstvenu podlogu političke psihologije. Stoga određenju predmeta političke psihologije prethodi razmatranje razvoja utemeljenja socijalne psihologije kao i njezine šire, pa i političke, društvene relevantnosti.

Kod razmatranja teorijskih pristupa dan je sažeti prikaz osnovnih općih psiholoških teorija koje su značajne ne samo za socijalnu psihologiju već neposredno i za političku psihologiju. Kod prikaza pojedinih teorija ukazano je i na područja i probleme političke psihologije koji su povezani, odnosno koje je moguće analizirati na temelju tih teorijskih pristupa.

Politička psihologija, kao primijenjeno područje koje zahvaća ukupnost odnosa politike, pojedinca i društvenih grupa, nužno zahtijeva vrlo različite metodološke pristupe i konkretne metode istraživanja. U prikazu tih metoda težište je uvijek na konkretnom političkom sadržaju i na mogućnosti razumijevanja političkog procesa i uloge ljudskog faktora, što i jest temeljni predmet psiholoških istraživanja.

1. PREDMET SOCIJALNE PSIHOLOGIJE

Politička psihologija kao primijenjeno područje psiholoških istraživanja, teorija i konceptata, velikim se dijelom, mada ne isključivo, temelji na spoznajama socijalne psihologije. Upravo zato za razumijevanje nastanka, razvoja i dostignuća političke psihologije potrebno je ukazati na neke temeljne osobine razvoja i predmeta socijalne psihologije.

Socijalna psihologija započela je svoj nagli razvoj dvadesetih godina ovoga stoljeća, da bi u proteklom razdoblju bila prisutna u svim sferama ljudske djelatnosti - od psihijatrijske problematike do industrijske situacije i političkih konfrontacija. Pokušaj povezivanja čovjekovih psiholoških osobina sa socijalnom sredinom, formiranje ličnosti, njezino mijenjanje, utjecaj na društvene odnose, bile su dominantne teme u mnogim istraživanjima. Izrazito empirijski usmjereni, nalazi psiholoških analiza imali su autoritet objektivnosti i znanstvenosti, a potrebe neposredne društvene prakse da usmjerava ljudsko ponašanje, davale su poticaj za nova i nova istraživanja.

Prikaz stanja i razvoja neke znanstvene discipline veoma je kompleksan problem, a ako se radi o psihologiji i posebno o socijalnoj psihologiji, tada je još složeniji. Za psihologiju se vrlo često citira Ebinghausova misao da je to znanost koja ima dugu prošlost, a kratku povijest. Prošlost je duga, jer je to prošlost čovjeka koji je živio s potrebom razumijevanja sebe, svog položaja i odnosa s drugim ljudima. Povijest je kratka, jer su znanstveni pristupi skorašniji, tako da se za psihologiju ponekad kaže "da je to znanost koja još nije imala ni svog Arhimeda, a kamoli Einsteina!" (Zvonarević, 1976.). Upravo zato je teško reći gdje počinje povijest psihologije, i tu se vjerojatno s pravom mogu primijeniti riječi Whiteheada: "Karakteristika znanosti na ranijim stupnjevima istovremeno je dubokoumnost u postavljanju ciljeva i trivijalnost u postupanju s detaljima. Ali približiti se istinskoj teoriji i razumjeti njenu točnu primjenu, dvije su vrlo različite stvari, kako nas poučava historija znanosti. Sve što je važno već je rekao netko tko to nije otkrio." (prema Merton, 1979., str. 5)

Teško da suvremena psihologija može postaviti neko od temeljnih pitanja, a da isto nije već postavljeno u ranijem razdoblju. Ali, jesu li to pitanja koja znače i uspostavljanje jedne znanosti? Vraćati se uvijek na traženje prapočetaka, može nas dovesti do izrazito negatorskog stava, koji bi se mogao izraziti u sljedećem postulatu (Merton, 1979., str. 26):

"Otkriće nije istinito
Ako je istinito, nije novo
Ako je i novo i istinito, onda nije značajno!"

Upravo u vezi s psihologijom možemo naći golem niz primjera pojedinih iskaza koji još uvijek nisu i otkrića. Otkrića u smislu sistematske znanosti, kada je o psihologiji riječ, započinju s devetnaestim stoljećem.

Prikaz razvoja psihologije često se povezuje s važnošću razvoja fizike i biologije, koje su pružile eksperimentalne modele i materijalističku osnovu za odvajanje psihologije od filozofije (i religije) i njezino konstituiranje kao samostalne znanosti.

Svaka se znanost razvija u kontekstu ostalih znanosti i moraju postojati određene metodološke i spoznajne pretpostavke za njezin razvoj. Isto tako, jednom konstituirana znanost ima svoju posebnu logiku razvoja, jer postoje problemi koje ona teži riješiti, pored ostalog, i stoga što ti problemi postoje.

Pa ipak, je li to dovoljno i za razumijevanje kako samog razvojnog puta, tako i sadašnjeg stanja u jednoj znanosti?

Pokušajmo to prikazati na primjeru socijalne psihologije. U uobičajenim prikazima razvoja socijalne psihologije kao znanstvene discipline, početak se veže uz 1908. godinu i dvojicu autora - W. McDougalla i E. Rossa. U svom prikazu Zvonarević (1976.) započinje sa 1871. godinom i austrijskim psihologom Lindnerom. Što, međutim, uopće znači to traženje "oca" pojedine znanosti? Pored oca, da bi se "rodila" neka znanstvena disciplina, potrebna je i "majka", koju bi ovdje mogli odrediti kao povoljnu društvenu situaciju, kao postojanje određene društvene potrebe koja omogućava da ono "što je netko već rekao postane i znanstveno otkriće", ili nameće pitanja koja traže znanstvene odgovore. Upravo razdoblje s početka 20. stoljeća jednostavno zahtijeva socijalnu psihologiju. To je vrijeme naglog razvoja industrijskog društva koje stavlja ljude u specifične situacije međusobne interakcije koje su značajne za samu proizvodnju, kao i razdoblje jačanja građanskoga društva, parlamentarne demokracije, općih izbora, koje također zahtijeva razumijevanje osobina čovjeka kao socijalne jedinice, kao subjekta i objekta tih zbivanja.

1.1 McDougall i Ross - dvije socijalne psihologije

1908. godine pojavile su se dvije knjige koje se uzimaju kao temelj suvremenog razvoja socijalne psihologije. Jednu je napisao psiholog William McDougall a drugu sociolog E. A. Ross. Upravo ta činjenica da su dva znanstvenika iz dva različita područja društvenih znanosti u isto vrijeme osjetila potrebu za jednom novom znanstvenom disciplinom, koja bi na neki način međusobno povezala dva temeljna sastojka ukupnog socijalnog života - pojedinca i društvo, ostavila je dugotrajan pečat na sam razvoj te nove discipline. U suvremenoj literaturi govori se o dvije socijalne psihologije - *psihologijskoj i sociologijskoj*.

Prva, *psihologijska socijalna psihologija*, usmjerena je na analizu pojedinca u okviru socijalne sredine, odnosno onoga što se dešava *unutar pojedinca* kao rezultat posebnih okolnosti socijalnog djelovanja. Ona je usmjerena na pojedinca - njegove stavove, motive, osjećaje, učenje i doživljaje, odnosno na analizu procesa njihova oblikovanja sa strane društva općenito i posebnih društvenih grupa. Kod samog rodonačelnika tog smjera, McDougalla, zadatak socijalne psihologije je da "proučava na koji je način oblikovan mentalni život društva, kada su date urođene osobine i mogućnosti ljudskog uma." U njegovu pristupu težište je na instinktima, osjećajima i, prije svega, u procesu socijalizacije. U jednom od klasičnih američkih udžbenika socijalne psihologije, sukladno ovom pristupu, ona se određuje kao "proučavanje ponašanja pojedinca u društvu" (Krech, Crutchfield i Ballachey, 1962.).

Druga, *sociologijska socijalna psihologija*, usmjerena je na grupu kao jedinicu analize i na proučavanje *pojedinca i socijalnog konteksta*. Ona proučava ono što se dešava *između ljudi* i usmjerena je, prije svega, na takve opće

probleme kao što su grupna dinamika, ponašanje gomile, socijalne norme, odnosi moći, glasine i općenito procesi komunikacije. Naglasak na ovu problematiku nalazimo i kod utemeljitelja toga pravca, E. Rossa, koji daje sljedeće određenje: "Socijalna psihologija izučava psihičke struje i tokove među ljudima koji se javljaju kao posljedica njihova udruživanja. Ona nastoji objasniti one uniformnosti u osjećajima, vjerovanjima, htijenju, i posvuda u ponašanju, koje je posljedica interakcija između ljudskih jedinki, tj. socijalnih uzroka." Prema tome, naglasak je na problematici interakcija kao uzroku sličnosti.

Bez obzira na različitu usredotočenost predmeta proučavanja tih dviju orijentacija u okviru socijalne psihologije, valja naglasiti da isto tako kao što psihologijska socijalna psihologija u potpunosti ne zanemaruje važnost grupa i društva kao odrednica individualnog ponašanja, tako ni sociološka socijalna psihologija ne previđa važnost pojedinca i njegovih osobina. Pa ipak, postoje znatne razlike u poticajima njihova nastanka kao i methodske usmjerenosti.

U osnovi, psihologijska socijalna psihologija usmjerena je na *eksperimentalno proučavanje socijalnog ponašanja pojedinca*. Takvo usmjerenje, kako to navodi Armistead (1974.), nastalo je kao svojevrsna reakcija na određene 'hereze' koje su prevladavale koncem 19. i početkom 20. stoljeća:

- u suprotstavljanju *introspektivnoj psihologiji* težište je na onim oblicima ponašanja koji su dostupni neposrednom ponašanju i razvija se, ne samo u okviru socijalne psihologije, poznati teorijski pravac *bihevizma*. U okviru takvog pristupa postaje važnije *što ljudi čine* (jer se to može neposredno, objektivno, promatrati), nego *što misle, osjećaju ili kažu* (jer to nije dostupno objektivnoj, nezavisnoj provjeri);

- u suprotstavljanju klasičnoj *instinktivističkoj* teoriji motivacije, a pogotovo *psihoanalitičkim* objašnjenjima, traže se neposredne veze između organskih stanja i motivacije, proučava se problematika gladi, žeđi, ili seksa (skoro isključivo na nižim životinjama) i zanemaruje se problematika socijalne motivacije, odnosno potreba koje nastaju u odnosu pojedinca i društva;

- u suprotstavljanju teorijama *grupne svijesti* po kojima postoje oblici svijesti izvan i iznad svijesti pojedinca. Takav stav, u osnovi ispravan, doveo je do istraživanja atomiziranog pojedinca, čak i tada kada se pokušava proučavati neka šira društvena grupa.

Metodološki gledajući, sukladno toj orijentaciji, svijest, iskustvo, općenito unutarnja stanja pojedinca, mogu se proučavati jedino tada ako ih je moguće *operacionalno definirati u pojmovima ponašanja koji su dostupni mjerenju*. Kolikogod takvo polazište bilo ispravno, rigorozno inzistiranje na stupnju provjerljivosti i egzaktnosti prirodnih znanosti, često dovodi do toga da se *sadržaj socijalnog izdava iz bilo kakve realnosti socijalnih odnosa i procesa*. Istraživanja u okviru ovog pravca socijalne psihologije ukazuju da im je prije svega cilj *otkrivanje općih zakonitosti socijalnog ponašanja koji su neovisni od kulturne i društvene situacije*.

Traženje općih zakonitosti, s koncepcijom socijalnog u značenju neposredne interakcije među pojedincima i s težištem na eksperimentalnoj laboratorijskoj metodi, uvelike ograničava domete i širu društvenu relevantnost ovog pristupa.

Sociologijska orijentacija u okviru socijalne psihologije također je svojevrsna reakcija na instinktivističke teorije i teorije grupne svijesti, ali ujedno i reakcija na rigidan bihevioristički pristup. Sociologijski pristup nastaje u okviru proučavanja tzv. 'primitivnih kultura' i ukazuje na važnost utjecaja okoline na socijalno ponašanje. Proučavajući te kulture, prije svega Cooley, Thomas, Mead, ustanovljavaju njihov utjecaj na određene osobine ličnosti dajući ujedno i odgovore na neka bitna pitanja utjecaja okoline i urođenog, kao i metodološke pristupe u komparativnim istraživanjima. Nakon Drugoga svjetskog rata taj pristup nalazi svoju teorijsku platformu u teoriji uloga, koja pokušava objasniti socijalno ponašanje i oblike povezanosti tog ponašanja sa socijalnom sredinom. U velikoj mjeri i ovdje se radi o svojevrsnom socijalnom determinizmu koji naglašava kako su svi dijelovi društva međusobno usklađeni održavajući socijalni sistem u ravnoteži. Uloge su dijelovi socijalnog sistema kojima se pojedinci moraju prilagoditi; stavovi odražavaju norme i vrijednosti društva; ličnost je rezultat odgovarajućeg procesa socijalizacije potrebnog da društvo funkcionira.

Metodološki gledajući, ovaj pristup primjenjuje tzv. 'meke' metode, u prvom redu anketu, za razliku od psihologijske socijalne psihologije koja svoje nalaze temelji na tzv. 'tvrdim' metodama, prije svega eksperimentu. Nema nikakve sumnje o tome da su nalazi psihologijske socijalne psihologije znatno čvršći, neupitniji i time 'znanstveniji'. Pri tome se, naravno, postavlja i neizbježno pitanje: jesu li i društveno relevantniji? S druge strane, istraživanja sociologijske socijalne psihologije polaze od društvenog realiteta, slijede određene konkretne društvene potrebe, ali njihovim nalazima često nedostaje metodološka uvjerljivost i provjerljivost. Do određene mjere ovdje bi mogli primijeniti duhovitu usporedbu između teoretičara i empiričara koju daje Merton (1979., str. 153): "Teoretičar kaže: 'Mi ne znamo je li ono što govorimo istinito, ali je to barem značajno!', dok empiričar kaže: 'Dokazali smo da je tako, ali ne možemo ukazati na njegov značaj!'"

Svakako da ovakvo međusobno isključivo sučeljavanje teorije i empirije nije dobro. Mi bismo se radije priklonili stavu Kurta Lewina da "nema ništa tako praktično kao dobra teorija" (prema Županov, 1975., str. 3), odnosno Mertona (1979., str. 172) koji naglašava važnost empirijskog istraživanja za razvoj teorije, navodeći njegove četiri osnovne funkcije: *iniciranje* (stvaranjem novih hipoteza), *reformulacija* (uvođenje novih varijabli koje su zanemarene), *usmjeravanje* (na temelju istraživačkih rezultata dolazi do promjena fokusa teorijskih postavki), i *razjašnjenje* (empirijsko istraživanje zahtijeva jasno i jednoznačno određenje pojmova).

Svakako da ova dva pristupa socijalnoj psihologiji, psihologijski i sociologijski, nisu međusobno isključiva. Usredotočeni na relativno različitu prob-

lematiku, primjenjujući različite metodološke pristupe i drugačije operacionalizacije, oni obogaćuju znanstvene spoznaje i pridonose razvoju socijalne psihologije kao znanosti u okviru ukupnog korpusa znanstvenih disciplina, ali i znanstvenih spoznaja koje su značajne za same društvene odnose i procese.

Ipak, je li moguće, i kako 'pomiriti' ova dva pristupa i dovesti ih pod zajednički nazivnik? Ne navodeći neposredno problematiku koja proizlazi iz tog svojevrstnog paralelizma psihologijske i sociologijske socijalne psihologije, Zvonarević (1976., str. 6) razmatrajući veliki broj različitih određenja dolazi do zaključka, da svaka od definicija stavlja težište na jedan od aspekata promatranja te discipline i daje vlastito, originalno, određenje: Socijalna psihologija je grana psihologije koja proučava psihološke aspekte socijalnih pojava i socijalne aspekte psiholoških pojava. Ova definicija je izrazito korisna da ukaže na međusobni odnos psihologije i sociologije i značaj socijalne psihologije kao posebne znanstvena discipline, koja popunjava taj prostor međusobnog prožimanja, ali ipak ne govori ništa o konkretnim sadržajima tih stajališta. Je li uopće moguće na postojećem stupnju razvoja socijalne psihologije dati jednu opće prihvatljivu definiciju predmeta? Odgovor je svakako niječan, jer da je moguće, ne bi postojale tako velike razlike u određenjima raznih autora (za pregled definicija vidi: Rot 1972., Zvonarević, 1976.). Činjenica jest da su gotovo sve definicije u okviru društvenih znanosti pretežno *deskriptivne*, odnosno da daju određenja, ne na razine nekog općeg teorijskog postulata, već navodeći konkretne predmete istraživanja. Prema tome, nije uopće pitanje: psihologijski ili sociologijski pristup, već i psihologijski i sociologijski pristup kako bi se zahvatili što raznolikiji problemi tog međuodnosa pojedinca i društva i raznih pojedinaca i grupa u totalitetu društvenih odnosa. U svim tim pristupima jasno je da će naglasak uvijek biti na konkretnim *psihološkim sadržajima* kako se oni pojavljuju, oblikuju, mijenjaju, i utječu u raznolikim i bogatim procesima socijalnih odnosa.

1.2 Socijalna psihologija i društvene potrebe - vrijednosno neutralna ili angažirana znanost

Samo gomilanje empirijskog materijala, međutim, nije moglo biti dostatno ni za razvoj same znanosti niti za razumijevanje prave prirode otkrivenih činjenica. Postavila se potreba osmišljavanja nađenog, teorijskih uopćavanja, a prije svega kritičkog razmatranja dosadašnjeg razvoja. Počeci "vrednovanja" socijalne psihologije novijeg su datuma, a po mišljenju nekih autora (Karten, Cook, Lacey, 1970., Moskovici, 1972.) rezultat su širih razmatranja potaknutih studentskim pokretima 1968. godine. Interesantno da kritička vrednovanja socijalno-psihologijskih nalaza počinju u Evropi, a ne u SAD, gdje je socijalna psihologija doživjela svoj najveći razvoj (Armistead, 1974.). To je, vjerovatno, uvjetovano evropskom tradicijom teorijskog uopćavanja i izvjesnim otporom dominaciji američke znanosti, ali i izrazitim pragmatizmom i pozitivizmom američke socijalne psihologije.

Dominantni utjecaj američke socijalne psihologije u svijetu doveo je do toga da su autori u drugim zemljama proučavali probleme koji za njihovu sredinu nisu imali nikakvo značenje, pa je, kako naglašava francuski psiholog Moskovici (1972.) "suvremena socijalna psihologija (je) znanost o američkom društvu, koja se suočava s problemima i vrijednostima tog društva".

Interesantno je, međutim, kako je u analizi razvoja psihologije sistematski zanemarivan taj odnos s društvenim potrebama. Sami psiholozi su naglašavali isključivu znanstvenost i neutralnost svog pristupa, njegovu neovisnost o društvenim vrijednostima, kao izrazitu značajku svoje znanosti, ali istovremeno i da je njihov rad stalno u funkciji društva, i njegovu funkcionalnost za društvo kao i neprestano prožimanje psihologijskih spoznaja i društvenih potreba. Prihvaća se naznaka da je "psihologija u službi ili na korist društva", a da se istovremeno ne razmatra osnovno pitanje: "U korist čijeg i kakvog društva?" (Sedgwie, Gross, 1974.).

Ovu dilemu veoma je jasno naznačio i Miller (1970.) u pokušaju da ukaže na društvenu relevantnost psihologije:

"Kontrola ponašanja nije izum psihologa. Svatko je pod 'kontrolom' na izvjestan način cijelo vrijeme. Sve što mi želimo to je da otkrijemo kako ta kontrola funkcionira. Jednom kada to otkrijemo, društvo može upotrebljavati to znanje na način koji smatra društveno poželjnim. Naši kritičari, međutim, žele znati tko će dijagnosticirati naš problem, tko će postaviti naše socijalne ciljeve i tko će odrediti 'nagrade i kazne'."

Čini nam se da su kritičari postojećeg usmjerenja u socijalnoj psihologiji u pravu. Začeti se za isključivu stručnost svojih analiza, a ne biti svjestan društvene uvjetovanosti predmeta istraživanja, pristupa, prezentacije podataka, znači biti na teorijski i društveno prevladanim pozicijama "vrijednosno neutralne znanosti", koja je, objektivno, uvijek u određenoj društvenoj funkciji. "Osnovna ideologijska funkcija takve pozitivističke socijalne psihologije i političke znanosti jest da depolitizira društvenu znanost i da o njoj stvara predodžbu kao neutralnom i objektivnom području tehničke ekspertize... koja se primjenjuje na dobrobit cijelog društva sa strane demokratski izabраниh predstavnika uz pomoć tehnokratskih savjetnika." (Sedgwe, Gross, 1974.)

Ako je već veza između znanosti i društva (odnosno određenih društvenih potreba pa, prema tome, i ideologijskih funkcija) nužna, smije li biti zanemarena, smije li znanstveno istraživanje samo implicite sadržavati tu ideologijsku funkciju koju drugi eksplicite pretvaraju u društvenu akciju? Je li zadatak znanosti da pruža samo grubi repromaterijal, koji neovisno o znanosti samoj, drugi pretvaraju u konkretni relevantni društveni proizvod? Depolitizacija je uvijek sastavni dio tehnokratske ideologije, a stav o nepolitichnosti znanosti "pridonosi konzerviranju postojećih društvenih uvjeta, budući da znanstvenik u tom slučaju ne primjenjuje druge kriterije koji bi mogli nešto kazati o posljedicama ljudskog ponašanja i funkcioniranja postojećih institucija" (Israel, 1971.).

Zadatak znanosti, a pogotovo znanosti koja se najneposrednije bavi čovjekom, mora biti da djeluje tako da kod ljudi povećava mogućnost odgovorne akcije, a ne da povećava mogućnost vladavine ljudi nad drugim ljudima. Socijalna psihologija mora istraživati i pronalaziti mogućnosti da povećava mogućnost vladavine čovjeka nad svojim vlastitim životnim mogućnostima i objektivnim uvjetima ili, kako to ukazuje Moskovici (1972.): "Socijalna psihologija treba se uhvatiti u koštac s aktualnim problemima društva kao što su ratovi, socijalne promjene, rasni i međunarodni problemi, političke slobode, nasilja i slično. Zadatak je znanosti da dođe do znanja kroz društvenu akciju, isto kao što se i društvena akcija mora zasnivati na znanju."

U analizi dosadašnjeg društvenog razvoja i njemu primjerenog razvoja socijalne psihologije neminovno treba staviti težište na razvoj proizvodnih snaga, i s njima neposredno povezanih proizvodnih i društvenih odnosa. Drugim riječima, psihologija je postala društveno relevantna znanost tada kada su njene spoznaje omogućivale daljnji razvoj proizvodnih snaga i usmjeravanje proizvodnih odnosa, znači, kada je čovjek sa svojim sposobnostima, znanjima i vještinama, postao ključni dio industrijskog načina proizvodnje, i kada je u okviru građanskog društva došao u poziciju da svojim opredjeljenjem izabere odgovarajuću "elitu" koja će usmjeravati društvene tokove.

Sve skupa naravno ne znači da socijalna psihologija, kao uostalom i svaka druga znanost, ne mora težiti i ne teži objektivnim spoznajama koje nadilaze vrijeme i prostor u kome su nastale. Uostalom, društvene potrebe i primjena znanstvenih spoznaja, kao i težnja znanosti ka neovisnosti i objektivnosti u međusobnoj interakciji, temelj su ukupnog društvenog napretka.

2. O PREDMETU POLITIČKE PSIHOLOGIJE

Epoha građanskih revolucija, nagla gibanja unutar okoštale društvene zajednice, sve veća politička organiziranost društva, međunarodni sukobi i sl., dovela su ne samo do razvoja političke znanosti već i do sve većeg razmatranja uloge ljudske prirode u tim društvenim procesima.

Lange, danski profesor patoanatomije (prema Parigin, 1965., str. 129) još je u prošlom stoljeću napisao: "Bure strasti su pogubile više ljudskih života, opustošile više zemalja, nego uragani; njihova je bujica razrušila više gradova nego poplave. Zato nam je veoma čudno što čovjek ne posvećuje više napora da izuči njihov karakter i suštinu."

Dok su se u početku tražili neki univerzalni motivi, trajne karakteristike čovjeka koje bi mogle objasniti ljudsko ponašanje, s razvojem građanskog društva i parlamentarne demokracije rastu potrebe za razumijevanjem ljudskoga ponašanja kao sastavne komponente političke akcije. Više se ne radi o nekom teorijskom interesu za "homo politicus", već o praktičnoj potrebi usmjeravanja i djelovanja, zadobivanja i očuvanja političke vlasti. Dvadesetih godina ovoga stoljeća naglo se razvijaju metode ispitivanja javnog mnijenja i,

usko povezano s time, načini djelovanja na njega. Taj je razvoj u početku uvjetovan potrebama političkih stranaka u međusobnoj borbi, a kasnije i težnjom da se stvori općenacionalno javno mnijenje u suprotstavljanju nekom vanjskom neprijatelju (u ratnoj i hladnoratovskoj situaciji). Od konceptualnih pristupa prelazi se na empirijska istraživanja, na ponašanje čovjeka ne gleda se više kao na rezultat nekog urođenog instinkta, i sve se veća pažnja posvećuje proučavanju djelovanja okoline. Obavljaju se brojna istraživanja, naročito u SAD, o faktorima koji određuju političku orijentaciju. Ispituju se varijable socioekonomskog statusa, spola, starosti, vjerske i grupne pripadnosti. Ta istraživanja rezultat su razvoja političke znanosti u SAD, koja se početkom ovog stoljeća sve više orijentira na "political behavior", odbacuje političke institucije kao osnovne jedinice istraživanja, i kao jedinicu analize uzima ponašanje pojedinaca u političkim situacijama. Wallas je već 1908. ukazao na važnost psihologijskih aspekata: "Skoro svi istraživači u području politike analiziraju institucije, a izbjegavaju analizu čovjeka."

Nešto kasnije i Dewey (prema Babić, 1965., str. 73) naglašava: "Političke pojave i činjenice samo su dio distinktivno ljudskih činjenica, tj. činjenica koje su barem djelomično funkcija ljudske aktivnosti."

Američki publicist i znanstvenik Lippman (1922.) također uviđa zapostavljenost analize čovjeka u dotadašnjim politološkim pristupima i kaže: "Govoriti o politici a ne obzirati se na ljudska bića, zapravo je najveća pogreška u našem političkom mišljenju."

Slično mišljenje ima i suvremena politologija, tako da, na primjer, američki politolog Eulau (1963., str. 3) naglašava: "Čovjek je korijen. Mislim da je nemoguće reći išta smisljeno o upravi, a da se ne govori o političkom ponašanju čovjeka... njegovim ciljevima, nagonima, osjećajima, vjerovanjima, vrijednostima."

Svi pristupi i istraživanja određeni su shvaćanjem područja u kojem pojedinac djeluje kao nosilac ili sudionik političke akcije u nekom društvu. U suvremenim demokratskim društvima politička vlast se stiče i obnaša preko određenih stranaka. Prema tome, relevantna područja istraživanja političke psihologije su izbor jedne od stranaka i stupanj aktivnosti u političkom radu (određen najčešće preko stranačkog rada).

Veoma je teško pružiti cjeloviti prikaz predmeta političke psihologije, s određenim metodološkim pristupom i teorijskom koncepcijom uključivanja tog područja u oblast psihologije, a pitanje je, bi li se na sadašnjem stupnju razvoja politologijske, a dijelom i psihologijske znanosti tako nešto i moglo učiniti. Postoje još mnoge dileme, kako o pristupu političkom fenomenu, tako i o politologiji kao cjelovitoj samostalnoj disciplini, ili kao o nizu već postojećih znanosti, koje bi sa svojih aspekata promatrale političke fenomene.

Zato ćemo se zadržati samo na ukazivanju važnosti psihologijskog pristupa, kao i mogućnosti psihologije da sa svoje strane pridonese razumijevanju političkih fenomena.